

Alvar Aallon itsenäisyyden muistomerkki – stadion Tähtitorninmäelle

Suomi oli itsenäistyessään joutunut sisällissotaan, jonka traumoja koettiin koko sotienvälinen aika. Sodan rintamalinjat jäivät elämään yhteiskunnallisessa elämässä. Tämä aiheutti ongelmia, sillä Suomen ei uskottu kestävä idästä tulevaa hyökkäystä, kun puolet väestöstä kuviteltiin myötätuntoiseksi viholliselle. Se piti integroida suomalais-kansalliseen ajatusmaailmaan.

Eräs järjestö, joka tahollaan pyrki kansan cheyttämiseen, oli vuonna 1924 perustettu Itsenäisyyden Liitto (IL).¹ Jäsenissään se pyrki enemmän laatuun kuin määrään. Puoluekiistat oli jätettävä liiton ulkopuolelle ja liittoon piti hankkia nimimiehiä kaikista parlamentaarisisista puolueista. Järjestön ytimen hajanaisuus kuitenkin johti siihen, ettei se kyennyt merkittäviin päätöksiin eikä sen kannatuskaan noussut sivistyneistön keskuudessa saati sen ulkopuolella kovinkaan korkealle. IL lakkautettiin välirauhan-sopimuksen nojalla.

Liiton mielestä työväestökin tuntisi Suomen omaksi maakseen, kunhan kansantalous pääsisi vauhtiin ja loisi taloudellista vaurautta. Taloudelliset uudistukset edellyttivät kuitenkin henkistä ilmapiiriä. Tämä luotaisiin toisaalta molemminpuolisella unohtuksella ja toisaalta suomalais-kansallisen symbolijärjestelmän luomisella ja laajentamisella. Liitto ajoi voimakkaasti ja onnistuen itsenäisyyspäivän viettoa ja liputuskulttuuria.

Näiden lisäksi IL ryhtyi talvella 1925 ajamaan erityistä itsenäisyyden muistomerkkiä. Sen vuoksi perustettiin 50 henkilön muistomerkkitoimikunta (tästä lähtien pelkkä toimikunta), joka piti ensimmäisen kokouksensa itsenäisyyspäivän jälkeisenä päivänä 1925. Aloite oli tullut liiton johtokunnalta ja sen puolesta Erkki Räikkönen selvitteli muistomerkkin tarkoitusta. Muisto-

merkin "aatteellinen merkitys hyväksyttiin keskustelutta", jonka jälkeen asetettiin johtokunta ajamaan asiaa eteenpäin. Siihen tuli jäseniä viidestä suurimmasta puolueesta, yksi kuvanveistäjä ja yksi IL:n edustaja. Johtokunnan puheenjohtajaksi valittiin Kaarlo Castrén ja sihteeriksi ylioppilas B. Taulamo, jotka jättivät paikkansa 21.5.1926 Y. Sadeniemelle ja Erkki Räikköselle. Muita jäseniä olivat Uno Brander, Leo Ehrnrooth, Juho Niukkanen, Reinh. Swentorzetski ja Emil Vikström. Varajäseniä olivat Hj. J. Procepé, J. Helo, Kyösti Kallio ja Armas Lindgren. Yhteensä johtokunta piti 13 kokousta, koko toimikunta kolme 1925–1929.

Kokousta ja asetettua toimikuntaa selitettiin IL:n äänenkannattajan, Itsenäisen Suomen (IS), ensimmäisessä kirjoituksessa. Muistomerkin painotettiin olevan yksi keinoista, joilla "yhteensuuluvaisuuden tunnetta voidaan voimakkaasti lujittaa". Muistomerkin tai patsaan ajateltiin muistuttavan kaikkia itsenäisyyden arvosta. "Pystytettynä muistomerkki on oleva ikuisena muistuttajana kansalaisvelvollisuksistamme ja siitä, että koko kansamme on oltava yksimielinen ja yhdessä kestettävä ne koettelemukset, joita kohtalo voi itsenäisydellemme asettaa."²

Toimikunta päätti ensimmäisessä kokouksessa yksimielisesti sijoittaa muistomerkin Helsinkiin, mutta tarkemmasta paikasta ei päästy koskaan päätökseen. Ensimmäinen vaihtoehto oli Senaatintori, jonka keskellä kantona kaskessa seisoj Aleksanteri II:n patsas. Sen siirtämistä suunniteltiin aivan vakavissaan, mutta niin sisäisen kuin ulkoisen vastustuksen edessä toimikunta taipui ja luopui ajatuksesta 15.11.1926.³

Toinen varhainen paikkaehdotus oli tulevan Eduskuntatalon edusta. Se hylättiin nopeasti asiantuntijana toimineen arkkitehti Oiva Kallion vakuutettua 25.8.1926, että pystyttämistä täytyisi odottaa vähintään 15 vuotta. Kolmantena vaihtoehtona esitettiin Kauppatoria, jota kannatti myös toimikunnan johtokunnasta valittu paikkatoimikunta 5.3.1926. Sen hylkäämisestä ei esitetty mitään tarkempia perusteita, IS:ssa todettiin vuotta myöhemmin, että "Kauppatoria ei taasen erinäisistä muista syistä katsottu tarkoitukseen sopivaksi."⁴

Paikkatoimikunta esitti siis Kauppatoria mutta seuraavassa toimikunnan kokouksessa 15.11.1926 paikaksi hyväksyttiin yksimielisesti Tähtitorninmäki. Sillä todettiin olevan laajojen kansalaispiirien kannatus, "mikä myös osittain käy selville siitä, että

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki -
stadion Tähtitornin-
mälle

eduskuntataloa ajateltiin ensin Tähtitorninmäelle." Seuraavassa toimikunnan kokouksessa 20.11.1926 lisättiin paikan nauttivan kannatusta myös eduskunnan piireissä. Erityisesti panttiin merkille sen hallitsevan korkeana paikkana koko kaupunkikuvaa.

Vaikka IL ei saanut muistomerkkiä tähtitorninmäelle itsenäisyyden 10-vuotispäiväksi, alkoi se silloin pitää siellä itsenäisyyspäivän lippujuhlaa.⁵ Vaikuttava paikka saavutti erityistä merkitystä.

Tähtitorninmäellä oli jo tuolloin pitkä historia suunnitelmia. Rungas sata vuotta aikaisemmin C. L. Engel oli ajatellut sijoittavansa sinne keisarillisen linnan ja sen puistot. Säätyvaltiopäivät rakennuttivat itselleen talon 1880-luvulla ja tämänkin sijoituspaikaksi ajateltiin eräässä vaiheessa Tähtitorninmäkeä. Suunnittelijana oli F. A. Sjöström. Paikan takia kustannusarvio tuplaantui kahteen ja puoleen miljoonaan markkaan, minkä jälkeen Säätytalo päätettiin rakentaa nykyiselle paikalle Suomen Pankkia vastapäätä.⁶

Seuraavana vuosikymmenenä mäelle suunniteltiin kansallismuseota. Sitä johti rakennusylhallituksessa Sjöströmin oppilas Sebastian Gripenberg. Helsingin kaupunki hylkäsi ajatuksen pitäen mäkeä liian ahtaana. Toteutunutta Gesellius-Lindgren-Saarinen -museota pidetään kansallisromanttisen arkkitehtuurin aloittajana ja Gripenbergin edustaman palatsimaisen klassismin lopettajana.⁷

Sittemmin vuonna 1908 Eliel Saarinen hahmotteli Tähtitorninmäelle todella massiivisen eduskuntatalon. Hän voitti suunnittelukilpailun, mutta varoja ei löytynyt. Itsenäistyneessä Suomessa järjestettiin uusi kilpailu, jonka voitti stadionkilpailussa yhtenä arvostelijana ollut J. Sirén.⁸

Tähtitorninmäelläkin oli jo patsas, R. Stigellin Haaksirikkoiset, mutta siitä puhuttiin harvoin. Ilmeisesti muistomerkkin ajateltiin mahtuvan sen kanssa. Kuitenkin toimikunta 20.11.1926 salli kilpailijoille oikeuden poistaa se tarvittaessa.

Ensimmäisessä kokouksessaan muistomerkkitoimikunta oli suunnitellut patsaan paljastamista kahden vuoden kuluttua, mutta sen johtokunnan pohdinnassa muutaman päivän kuluttua 11.12.1925 se todettiin mahdottomaksi. Se päätti tähdätä peruskiven laskemiseen sinä päivänä ja viiden kuluttua patsas olisi valmiina. Vuonna 1927 ei edes kilpailua oltu ehditty julistaa ja IL käänsi katseensa jälleen viiden vuoden päähän. Se toivoi, "että viimeistään itsenäisyytemme 15-vuotispäivänä on Helsingin

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle

Tähtitorninvuorelle kohonnut komea monumentaalinen rakennus, Suomen itsenäisyyden muistomerkki, joka näkyy kauas merelle ja tiedoittaa maahan saapuville vieraille, että täällä asuu vapaa ja itsenäinen kansa, joka on tahtonut kunnioittaa esi-isien itsenäisyystyötä arvokkaalla muistomerkillä ja joka on samalla tahtonut tällä muistomerkillä muistuttaa tulevien sukupolvien miehiin, että tämä on myös aina säilytettävä vapaana ja itsenäisenä valtakuntana.⁹ Sillä oli siis kaksi tarkoitusta: ulos- ja sisäänpäin.

Johtokunta arvioi muistomerkkin hinnaksi 15.11.1926 kolme ja puoli miljoonaa markkaa. Myöhemmin IS vastusti kaikkia rahallisia rajoituksia, sillä paikka asetti niitä jo tarpeeksi. Kustannusarvio sai nousta sen puolesta vaikka kymmeneen miljoonaan markkaan, ehkä enempäänkin, kunhan voittajatyö olisi sen arvoinen. "Onhan jo maan arvovallan kannalta välttämätöntä, että tässä asiassa ei turhan säästäväisyyden takia mennä pilaamaan suurta asiaa." Parlamentaaristen puolueiden yksimielinen tuki eduskunnassa merkitsi käytännössä pohjatonta rahakirstua.¹⁰ Tällöin lamasta ei ollut tietoaakaan. Stadionin yhteydessä rahaasiat muuttivat tietenkin ratkaisevasti muotoaan.

Rahoituksesta kaikenlaiset keräykset hylättiin jo ensimmäisessä istunnossa, mikä osaltaan osoittaa IL:n elitismia ja pyrkimystä pitää asia omassa piirissään. Myös lahjoitukset torjuttiin. Sen sijaan rahoitus päätettiin hakea kokonaan valtion kassasta. Tästäkin nousi kysymys, pitäisikö ottaa suoraan yhteyttä hallituksen vai lähestyä puolueiden kautta. Jälkimmäistä puolusteltiin sillä, että ehdotus näyttäisi tulevan laajemmalla kannattajakunnalta, mutta lopulta edellinen kanta voitti.

Muistomerkki nousi välittömästi vilkkaaseen keskusteluun IL:n ulkopuolella, mitä ei ole mahdollista tarkemmin käsitellä tässä yhteydessä.¹¹

Aalto nousee kuuhuun

Lainkaan yllättävää ei ole, että arkkitehtipiireissäkkin älähdettiin. Arkkitehtiliitto käsittelee asiaa vuosikokouksessaan 11.11.1927, jolloin nuori mutta kunnianhimoinen Alvar Aalto esitti ajatuksen stadionista. Aalto oli juuri voittanut Paimion keuhkotautiparantolan arkkitehtuurikilpailun ja edusti radikaalia eurooppalaista funktionalismia. Aallon ajatukset julkaistiin Uudessa Suomessa pari päivää myöhemmin 25.11.1927.¹²

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mälle

in fidei protocolli.
Alvar Aalto
1916.
sihteeri.

Vuonna 1916
lyseolainen Alvar
Aalto valittiin
SVUL:n Keski-
Suomen piirin
johtokuntaan, jossa
hän toimi muun
muassa sihteerinä.
(Keihäs, Jyväskylä
1957, 9)

Artikkelissaan Aalto rajoitti toimikunnan mahdollisuudet kahteen: joko valittu paikka sanelee muistomerkin muodon tai kilpailijat itse valitsevat paikan. Aalto ei kuitenkaan ryhtynyt tarkemmin käsittelemään paikkakysymystä vaan osoittamaan monumentin täydellistä sopimattomuutta ajallemme.¹³

Aalto lähti renessanssin ihanteista, jotka olivat hänen tuolloisen arkkitehtuurin perusta. Aallon mukaan kaikkien monumenttien idea oli peräisin tuosta ajasta. Vaikka "traditionelli monumenttikäsite" säilyi useita vuosisatoja, teollistumisen myötä patsaat eivät enää toteuttaneet yhteiskunnallista tehtäväänsä. Sisältö ja muoto olivat eronneet useista syistä. Ensimmäkin nykyajan oli mahdollista loputtomaan jäljentämiseen ja ihmisen silmäkalvo oli tottunut erilaisiin kuvayhdistelmiin. Toisaalta nykyiset rakennukset olivat huomattavasti isompia. Lisäksi kaupunkikuva kulkuneuvoineen muuttui kaiken aikaan, jolloin oli mahdotonta sovittaa monumenttia ympäristöönsä. Näistä syistä monumentti ei herättäisi toivottua kunnioitusta. Neljänneksi renessanssin yhteiskunnassa "tarpeeksi voimakas mies itse määräsi, milloin kansanjoukkojen tuli palvella häntä joko koko- tai puolijumalana". Patsas ei toisin sanoen sopinut demokraattisen tasavallan katukuvaan.

Lisäksi monumentin aihe vaikeutti tehtävää. Henkilömuistomerkkejäkin arvosteltiin niissä olevan ristiriitaa idean ja muodon välillä, mikä oli niitä hankalampi toteuttaa "itsenäisyyden muistomerkissä, jossa sisältö, sentimentaalilta pohjalta lähtevä allegoria, on melkein kadoksissa". Johtopäätöksensä Aalto esitti, ettei mikään patsas toteuttaisi IL:n tavoitetta kansaa yhdistävänä vaan saattaisi "olla lähtökohtana koomilliselle ajatus-

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki -
stadion Tähtitornin-
mälle

yhtymälle". Koko hankkeen perusta oli epätaiteellinen, mitä ei saataisi muuttumaan, vaikka "kaikki voimat tullaan panemaan liikkeelle". Se oli yksinkertaisesti "vastoin nykyihmisen tervettä järkeä".

Aalto oli viisastunut virheistään, sillä hän oli suunnitellut kolme vuotta aiemmin Viipuriin eräänlaista itsenäisyysmuistomerkkiä. Säilyneet piirustukset Alvar Aalto -museossa kuvaavat yksinkertaista kivipaasia. Tämän kokemuksen jälkeen hän tiesi mistä puhui. Muistomerkkeihin Aalto palasi vasta sodan jälkeen tehdessään Suomussalmen taistelun monumentin, joka yllättävää kyllä oli myös nimeltään Liekki.

Aallon mukaan taide oli vaaka, jonka toisessa kupissa olivat vapaat, toisessa hyötytaiteet. Ludvig XIV:n aika oli malliesimerkki edellisen painoarvosta, mutta itsenäistymisen aikaan mennessä se oli selvästi kääntynyt jälkimmäisen ansioksi. Kestävimät ja "aikaamme parhaiten karakterisoivat työt syntyvät arkisia hyödykkeitä suunniteltaessa". Täten itsenäisyysmonumentiksi oli saatava sen taiteen teos.

Mutta mikä tahansa rakennus ei Aallolle kelvannut. "Rakennus ilman reaalitarkoitusta on suunnaton mauttomuus." Sitä ei voitu rakentaa itsenäisyyden idean kuoreksi, vaan rakennuksen muodon tuli vastata sen tarkoitusta. Koska Aalto suunnitteli tähän aikaan useita kirkkoja, rakennuksella piti olla "tarkoitus jumalaa tai ihmistä varten". Lyhyesti sanottuna Aalto ehdotti, että "idea on erotettava muistomerkin tarkoituksesta erilliseksi".

Mikäli Aalto olisi saanut päättää, itsenäisyyttä olisi juhlistettu kohottamalla yleistä arkkitehtuuria kaupungeissa ja maaseudulla, mutta siihen ei ollut mahdollisuutta käynnissä olevan suunnitelman pohjalta. Lisäksi kyseinen "vaatimus pohjautuu eräänlaiseen sentimentaalisuuteen, joka todella lienee olemassa ns. kansansielussa, eikä siihen voi kovin kovakouraisesti koskea". Aallonkin mukaan sellainen käsinkosketeltava kokonaisuus saattaa yhteyttää kansaa.

Pääkaupungin Suurpuisto ei olisi ollut tarpeeksi kouriintuntuva. Mutta stadionilla oli "juhlallista monumentaalisuutta ilman teennäistä suurenteluakin", koska se oli tarkoitustaan vastaavana suuri ja kehys kaikenlaisille juhlille. Stadionissa yhdistyi klassinen monumentti muodossa ja nykyajan käytännöllisyys ideassa. Lisäksi se oli tarpeeksi suuri kerätäkseen massat liik-

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle

keelle. Aalto oli hyvin selvillä, että IL:n suunnittelema muutama miljoona ylittyisi, mutta hän vakuutti stadionin tuovan siihen laitetut uhraukset monin verroin takaisin.

Aalto leimasi vielä artikkelinsa loppupuolella muistomerkit ja patsaat amerikkalaisiksi patenteiksi. Sellainen ei Suomeen sopisi, koska tämä "on eurooppalainen maa eikä meille sovi monroesentimentalisuus". Lisäksi vielä pohjoismaalaisuudella oli Aallolle erikoista arvoa. "Noblesse oblige."

Vasta artikkelinsa lopussa Aalto ehdottaa stadionin paikkaa. "Suomen itsenäisyyden stadion – keskelle kaupunkia; jos mah- tuu ja on varoja, mielellään Tähtitorninmäelle." Sijoittaminen oli kuitenkin hänelle itsestäänselvyys, koska IL:kin oli jo valinnut sen. Luultavasti asuin-kaupunkinsa Jyväskylän Harjulle samoihin aikoihin rakennettu urheilukenttä innoitti Aaltoa. Toisaalta hänen suurimmat ihanteensa tulivat vielä tähän aikaan Keski- Italian renessanssista, kuten hänen artikkelin alussa nähtiin, ja etenkin sen mäenrinteiden rakentamisesta. Vuonna 1925 Aalto ehdotti Jyväskylän Harjun portaiden päähän rakennuttavaksi kulttuurisaunaa.¹⁴ Hän oli kuitenkin jo selvästi siirtymässä funk- tionalistiksi.

Seuraavana vuonna stadionin rakennusselityksessä Aalto korostaa yksinomaan käytännöllisyyttä. Näkyvyys katsomosta, näyttävyys ja toisaalta näköala tulevat sen lisäksi, eivät sen kustan- nuksella. Alustaan Aalto suunnitteli paikoitustilaa ja lehtereiden alle ravintoloita ja saunaa.¹⁵

Vaikka Tähtitorninmäen suunnittelijat eivät tunteneetkaan toisiaan eivätkä kannattaneet toistensa tyylisuuntauksia, sekä Eduskuntatalon Saarinen että stadionin Aalto tulivat myöhem- min tunnetuiksi suurempien kokonaisuuksien suunnittelijoina. Nykyinen stadion piti sijoittaa alun perin Saarisen piirtämään asemakaavaan ja Aalto suunnitteli sotien jälkeen monen kau- pungin lisäksi myös kaupunkien välistä järjestelyjä. Suurista suunnitelmista huolimatta Tähtitorninmäki on säilynyt raken- tamattomana.

Pian artikkelin jälkeen IS haastatteli Arkkitehtiliiton vara- puheenjohtajaa Martti Välikangasta, jonka mukaan aatteen ikuistamista monumenttiin pidettiin "meidän ajallemme epä- olennaisena" ja toteutumista epätodennäköisenä. Voimat oli sen sijaan kohdistettava "jonkun suuremman, tulevaisuuteen täh- täävän rakennusluoman aikaansaamiseen". Arkkitehtiliitto piti

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle

välttämättömänä käytännöllisyyttä ja toi tästä esimerkkinä stadionin.¹⁶ Aallon esitys otettiin niin avoimesti vastaan, että ajatuksella täytyi olla kannatusta jo ennen kuin Aalto julkisti sen.

Arkkitehtiliitto otti alusta alkaen nuivan asenteen. Tehtävän-asettelu oli alunperinkin ollut vaikea, mitä lisäsi vielä vilkkaassa julkisessa keskustelussa asetetut neuvot ja kehoitukset. Se julkaisi oteita IS:n kiertokyselystä "osanottajiksi aikoville ohjeeksi ja varoitukseksi".¹⁷

Arkkitehdit olivat oikeassa siinä, ettei muistomerkki sellaisenaan kuulunut tähän aikaan. Tämä käy ilmi aikalaiskeskustelussa, jota tosin tässä artikkelissa edustaa vain IS:n kiertokyselyt. Niissäkin patsasta vastustettiin vieraana tavalliselle suomalaiselle tai puhtaasti taloudellisista syistä: patsasta olisi turha pystyttää, kun stadion saataisiin kuitenkin.

Kilpailu ratkeaa: kaikki ehdotukset hylätään

Kilpailulautakunta kokoontui päivää myöhemmin Aallon kirjoituksen julkaisemisesta, jolloin Arkkitehtiliitto oli lykännyt päätöstään valita jäsenensä palkintolautakuntaan. Kokouksessa arkkitehti Lindgren, joka oli lautakunnassa valtion edustajana, perusteli sitä Aallon ja liiton edellämäinuiluilla syillä. Arkkitehtiliiton mukaan kilpailun ehdot olivat liian rajatut.

Niinpä toimikunnan kokouksessa 4.1.1928 kilpailu jaettiin kahteen sarjaan: ensimmäisessä sarjassa paikkana oli joko Tähtitorninmäki tai vapaasti valittava ja muistomerkki oli jokin abstrakti teos. Toisessa sarjassa teoksen kuului olla käytännöllinen rakennus ja paikan sai valita itse. Lisäksi arkkitehtiliitolle ja kuvanveistäjäliitolle annettiin kaksi paikkaa kilpailulautakuntaan entisen yhden sijaan. IL:lle tehtiin samoihin aikoihin kansalaisanomus paikkakysymyksen uudesta ratkaisusta, mutta kilpailun muuttamisella katsottiin jo vastatun myös siihen.¹⁸ Uudella jaolla Aallon suunnitelmalta vietiin pohja. Mutta ehdotuksen jälkeen hänellä ei ollut muuta mahdollisuutta kuin viedä se loppuun asti.

Kilpailulautakuntaan asetettiin 20.1.1928 valtion edustajina Lindgren ja J. Ailio, Helsingin kaupungista Antti Tulenheimo ja Hj. Ekholm, kuvanveistäjäliitosta Eero Järnefelt ja Carl Milles Ruotsista (jonka varajäsen Ivar Johansson toimi varsinaisessa käsittelyssä) sekä arkkitehtiliitosta G. Taucher ja J. Sirén. Kilpai-

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki -
stadion Tähtitornin-
mäelle

luun tuli yhteensä 33 suunnitelma. Niistä 11 oli muistomerkkejä vapaasti sijoitettuna, 17 osallistui sarjaan muistomerkki Tähtitorninmäelle ja 5 sarjaan käytännöllinen rakennus.

Kilpailulautakunnan arvostelussa 18.-20.11.1928 Säätytalolla parhaimmaksi nostettiin Gunnar Finnen teos "Liekki". Kauppatorin rannalle pylväs. Samassa sarjassa palkittiin Viktor Janssonin "Isien perintö", 22-metrinen musta graniittipylväs Erottajalle. Lisäksi palkittiin Arvo Muroman "3", Kaivopuistoon sijoitettu mausoleumi sekä Haakon Lindénin ja Gunnar Finnen "IX maakuntaa", 'ikuisella tulella' varustettu paviljonki Tähtitorninmäellä. B. Aminoffin ja J. Wahlroosin "L'arc de Triomphe" eli stadion ja kunniapiha Töölöön palkittiin käytännöllisten teosten sarjassa, mutta lautakunta piti "sijoitusta tuskin mahdollisena". Olihan alue kaavoitettu nimenomaan urheilutarkoituksille.

Kilpailutuloksista uutisoidessaan IS valitteli osanoton laimeutta niin määrällisesti kuin laadullisestikin. Vaikka eräiden töiden taiteellisia ansioita kehuttiin, vaadittiin toteutettavalta ehdotukselta muutakin. "Kaikessa tapauksessa olisi erinomaisen vaikeata selittää yksinkertaiselle kansanmiehelle tai -naiselle, että 40 metrin korkean pylvään päässä oleva, liekkejä käsissään kantava alaston nainen esittäisi Suomen itsenäisyyttä." Täten tultiin johtopäätökseen, ettei itsenäisyyden kuvaaminen patsaalla onnistu ja itsenäisyyden muistomerkki olisi paras yhdistää stadionin rakentamiseen. IL yhtyi Suomen Voimistelu- ja Urheiluliiton vuoden vanhaan ehdotukseen ja ryhtyi ottamaan yhteyttä Stadion-säätiöön.¹⁹

Aallon työtä ei palkittu eikä hänen nimeään mainittu. "Helsingin horisontti" kuitenkin nostettiin esille rohkeana mutta harhaanjohtavana suunnitelmana. Myöhemmin IL ajoi avoimesti Aallon suunnitelmaa. Sen mukaan ratkaisu oli hyvin onnistunut ja paikka korostaisi sekä stadionin monumentaalisuutta että Suomen itsenäisyyttä. Paikka sopisi hyvin muihinkin isänmaallisiin juhliin. Sen sijaan muut urheilupaikat oli sijoitettava Töölöön Stadion-säätiön suunnitelmien mukaisesti.²⁰

Harhaanjohtavuus johtui ilmeisesti kilpailun rajojen ylittämisestä. Vaikka asiassa oli myös käytännöllinen puoli eli Helsinkiin ei kannattanut rakentaa kahta stadionia, selvää on, että IL:n vakuutukset eduskunnan rahoista eivät pitäneet paikkaansa. Taloudellinen lamakin teki tuloaan, mutta ylipäätään IL:ssa ei luultavasti tajuttu, kuinka valtavaan projektiin se oli astumassa.

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki -
stadion Tähtitornin-
mäelle

Vuonna 1927 Stadion-säätiö laski alustavasti stadionin hinnaksi 15 miljoonaa markkaa.²¹

Kilpailun ratkettua Arkkitehtiliitto saattoi omahyväisesti todeta olleensa oikeassa, kun se oli vuotta aiemmin Aallon mukana epäillyt muistomerkin mielekkyyttä ja kannattanut sen sijaan käytännöllistä rakennusta, lähinnä stadionia. Se myös kirkasti kärsimyksen kruunuaan toteamalla yleisen mielipiteen kääntyneen "tälle alkuaan niin paljon moitetta saaneelle kannalle". Tyytyväisyydellä arkkitehtiliitto huomioi myös IL:n kääntyneen stadionin kannattajaksi. Mutta tyytyväisyys loppui, kun stadion piti rakentaa Tähtitorninmäelle. "Tämän sijoituksen *asiallisuudesta* voitaneen olla eri mieltä."²² Arkkitehtiliitto kääntyi siis myös Aaltoa vastaan.

Stadion-säätiö ja homma hoituu

Hannes Kolehmainen juostua Suomen maailmankartalle Tukholman olympialaisissa 1912 alettiin täälläkin suunnitella omien kisojen järjestämistä. Ne vaativat stadionia, jonka suunnittelu alkoi miltei samantien. Kisakuume edelsi stadionajatusta eikä päinvastoin. Yhtenä ensimmäisistä Erik von Frenckell puhui julkisuudessa syyskuussa 1915 Pallokentän avajaisissa sittemmin toteutuneen paikan puolesta. Seuraavana vuonna Lauri Pihkala suunnitteli stadionia Bertel Jungin kanssa Kaisaniemeen ja yksin Kamppiin pari vuotta myöhemmin.²³

Hieman pidemmälle päästiin taloudellisessa suunnittelussa Antwerpenin kisojen innostuksen jälkeen, kun Oy Stadion Ab toimi muutaman vuoden 1920-luvun alussa. Samat piirit ajoivat Bollplan Ab:n kautta stadionin rakentamista. Menestykselliseksi osoittautui urheilujärjestöjen ja Helsingin kaupungin ottaminen mukaan. Näin muodostettiin Stadion-säätiö 11.12.1927. Sen edustajiston puheenjohtajaksi valittiin kaupunginjohtaja Arthur Castrén. Merkittävemmän hallituksen puheenjohtajan paikan sai Erik von Frenckell, joka johti säätiötä itsevaltiaan ottein kuolemaansa saakka puoli vuosisataa.²⁴

von Frenckellin Bollplan Ab aloitteesta oli tehty eräs varhaisemmista suunnitelmista rakentaa stadion Eläintarhan puistoon. Se esiteltiin Arkkitehdissä 1926. Toimisto Cronstedt, Schultz & Rönholm oli sijoittanut sen aivan kallioiden viereen, jotta niiden rinne toimisi itäisen katsomon pohjana. Katsomoi-

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle

den alle sijoitettava tilat jäisivät jokatapauksessa pieniksi ja pimeiksi, joten ne oli parasta sijoittaa toiseen rakennukseen. Raskaanoloinen torni oli suunniteltu vain kahdeksankerrokseksi.²⁵

Kaksi päivää Aallon kirjoituksen jälkeen SVUL:n liittohallitus oli kokouksessaan päätenyt kannattamaan ehdotusta muistomerkin ja stadionin yhdistämisestä. Päätös luettiin Stadion-säätiön edustajiston ja hallituksen ensimmäisissä kokouksissa.

IL oli yhtynyt SVUL:n päätökseen ja sen edustaja otti yksityisesti yhteyttä Stadion-säätiön johtajaan von Freneckelliin ja 7.1.1929 virallisesti säätiön hallitukseen. Kirjeessään IL ehdotti yhteisen toimikunnan perustamista pohdimaan muistomerkin ja stadionin yhdistämistä, jota yleinen mielipide tuntui kannattavan. Neuvottelujen perustaksi IL asetti stadion sijoittamisen Tähtitorninmäelle, mutta varautui jo tässä vaiheessa tarpeen tullessa suostumaan Töölöön. Parin päivän kuluttua Räikkönen, Mauno J. Kotilainen ja Ensio Kytömaa asetettiin IL:n puolelta mainittuun toimikuntaan.

Stadion-säätiön hallitus päätti 2.2.1929 vastata IL:lle, ettei Tähtitorninmäkeä voinut ajatella sijoittamispaikaksi "ainakaan tätä nykyä". Sen sijaan muistomerkin ja stadion yhdistäminen ei ollut mahdotonta, "kunhan urheilulliset näkökohdat eivät sen kautta joudu kärsimään." Kuukautta myöhemmin von Freneckell vielä perusteli kirjeessään stadionin rakentamista Töölöön. Alue oli loistava sijainniltaan ja laajuudeltaan. Sinne voitaisiin rakentaa kokonainen urheilupuisto harjoitteluhalleineen. Myös ihmismassat ja heidän autonsa olisi helpompi paikoittaa. Eläintarhan tasainen maasto oli eduksi. von Freneckell tyrmäsi ajatuksen, että rakennettaisiin erikseen jonkinlainen juhla- ja urheilustadion. Siihen eivät rahat riittäisi. Lisäksi hän kertoi monien Helsingin kaupunginvaltuustossa ja eduskunnassa vastustavan Tähtitorninmäen rakentamista.

von Freneckell suostui itsenäisyyden muistomerkin sisällyttämisen stadioniin mutta painotti selväsanaisesti, että urheilullisten seikkojen oli oltava ensisijalla. Stadionin oli oltava urheilulle pyhitetty.

IL:n johtokunta hyväksyi 12.4.1929 liiton ja Stadion-säätiön keskenään sopiman ehdotuksen Töölöön rakennettavan stadionin ja muistomerkin yhdistämisestä. Päätös kuitenkin edellytti, että johtokunta tekisi lopullisen päätöksen yhdistämisestä sen

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle

jälkeen, kun stadionin suunnittelukilpailu olisi ohi. Samalla päätöksellä toimikunnan rahat, 33 000 markkaa, säilytettiin pankissa.

IL kirjoitti säätiölle 20.4.1929 suostuvansa yhdistämiseen ja piti asiaa "lopullisesti ratkaistuna". Se ei kuitenkaan estänyt sitä yhä painottamasta stadionin muistomerkkimäisiä ominaisuuksia. Esimerkiksi 11.11.1929 Räikkönen esitti Stadion-säätiön hallituksessa, että stadionin suunnittelussa otettaisiin huomioon itsenäisyys-, laulu- yms. juhlat.

Stadionin kilpailuohjelman 1932 toisella sivulla mainittiin, että "kilpailijoilla on tavalla tai toisella esittävä stadion valtakunnan itsenäisyyden muistomerkkinä, mieluiten kuitenkin siten, että stadion sinänsä muodostaa tämän muistomerkin."

IL:ia ei niinkään askarruttanut stadionin sijoittaminen asemakaavaan tai muut käytännön ratkaisut vaan kysymys, symboloisiko se itsenäisyyttä. von Frenckell rauhoitteli mieliä kertomalla stadionin rakennettavan tornin, "jonka huipulla palaa 'ikuinen tuli' olympialaisten kisain aikana ja kansallisina juhlapäivänä." Toisaalta arkkitehti Toivo Jäntti kertoi ymmärtäneensä, "että koko stadion-rakennus sinänsä eikä vain torni olisi itsenäisyyden monumenttina."²⁶

Urheilusaavutukset propagandana

Ei ole sattumaa, että IS:n uutisoidessa stadionista artikkelin väliin taitettiin kuvanveistäjä Jussi Vikaisen kirjoitus Mussolinin rakennuttamasta Rooman Foro Mussolinista. Yleensä lehden jutut olivat kokonaisuuksia.²⁷ Samassa Uudessa Suomessa, jossa Aallon artikkeli julkaistiin, oli kiertokysely muistomerkin paikasta. Sen yhteydessä oli kuva Italian itsenäisyyden monumentista.²⁸

Olympiastadioneista lähin Aallon stadionin kanssa vertailuun kelpaava ei suinkaan ole jokin varhaisista kisoista vaan Barcelona. Vuonna 1929 valmistunut Estadi Olímpic oli rakennettu kukkulan huipulle Primo de Riveran viimeisinä diktatuuri-vuosina.²⁹ Vaikka Aalto vastusti artikkelissaan tällaisia sidoksia, otti suurempi yleisö ja erityisesti IL ne mielellään huomioon.

IL piti tärkeänä, ettei stadionista tule pelkästään fyysisen kulttuurin keskus vaan myös "kansallinen pyhäkkö, joka... kasvattaa uutta sukupolvea terveessä hengessä, isänmaallisten muistojen parissa, koko maan ja kansan tulevaisuuden hyväksi työtä tekemään."³⁰

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle

IL perusteli stadionin ja muistomerkin yhdistämistä sillä, että urheilu oli tehnyt Suomea tunnetuksi tavalla, jota ei tarpeeksi ymmärretty. Yhdistämällä nämä kaksi hanketta tämä tunnustettaisiin. Liitolle suomalaisurheilijoiden saavutukset olivat samanlaista propagandaa kuin virallinen tiedotus. Samalla paikoin riitaisa keskustelu muistomerkin muodoista loppuisi.³¹

Propagandana IS laittoi Paavo Nurmen kuvan etusivulle vuoden 1932 numeroonsa 7–8. Muihin kelpuutettiin vain IL:n valtuuskunnan jäseniä tai presidentti Svinhufvud. Nurmi oli ”sadoilla kilpakepillä isänmaansa mainetta levittänyt urheilijasankari”. Tässäkin taustalla oli politiikka eli hylkääminen Los Angelesin olympialaisissa.

IS:ssa urheilu oli taka-alalla. Ainoastaan itsenäisyyden juhlanumerossa 1937 utkailtiin urheilun muuttumista 20 vuoden aikana. Artikkelin oli kirjoittanut ulkopuolinen eli Martti Jukola.³² Stadionia muistomerkkinä perusteli suuruuden ja käytännöllisyyden lisäksi urheilun kansaa yhdistävä tekijä, mikä ei tarkemmin katsoen pitänyt paikkaansa: olihan maassa kaksi urheilun kattojärjestöä.

Mutta eivät urheilun harrastamisen vaikutukset. IL ei edustanut sellaista aktiivista suomalaisuutta, joka oli vallalla suojeluskunnissa tai Akateemisessa Karjala-Seurassa. Se näkyy myös näiden jäsenistöissä, koska IL ei onnistunut saamaan kannatusta ylioppilaspöireissä vaan vain vanhemmissa henkilöissä.

Kun stadionin rakentamisesta muistomerkiksi oli alkuvuodesta 1929 päätetty, IS pidättäytyi kirjoittamasta aiheesta, muutamaa juttua ja vuosikertomuksia lukuun ottamatta. Osasyynä oli Lapuanliikkeen nousu, minkä aikana riitti uutisoitavaa ja kommentoitavaa. Samaan aikaan alettiin kiinnittää huomiota ulkomaihin ja Neuvostoliitosta alettiin kerätä varsinaista tietoakin. Ainoastaan lehden mainoksista voi päätellä asian kehittyneen.

Vuoden 1931 toimintakertomuksessa palattiin aiheeseen, jolloin todettiin yhteistoimintaa olleen liiton ja Stadion-säätiön välillä mutta ilman kiinteitä muotoja. Yhteistyötä oli ollut aiemminkin, mutta ”hankkeen toteutuminen voi tulla kysymykseen vasta varsin kaukaisessa tulevaisuudessa.” IL:n puolelta mukana olivat olleet Räikkönen, Leo Lavi ja Aarne Mustonen.³³ Seuraavassa vuosikertomuksessa asiaa ei mainittu.

IL ei suinkaan tyytynyt ratkaisuun, missä stadion olisi vain nimellisesti muistomerkki. Vuonna 1934 se oli jälleen ”ryhtynyt

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki -
stadion Tähtitornin-
mäelle

toimenpiteisiin yhteisen muistopatsaan pystyttämiseksi kaikille maan itsenäisyysliikkeen ajajille. Patsas paljastettaisiin vuoden 1937 itsenäisyyspäivänä, jolloin tulee kuluneeksi 20 vuotta maamme julistautumisesta itsenäiseksi valtioksi.³⁴

Vuonna 1935 se ehdotti Helsingin kaupunginhallitukselle, että Erottajalle pystytettäisiin Mauno Oittisen luonnosteleva Hakkapeliitta-patsas.³⁵ Sekään ei onnistunut, ja mahtava itsenäisyyden muistomerkki kutistui Oittisen muovaileman muistomitalin lyöttämiseen 20 itsenäisyyden vuoden kunniaksi.³⁶ Organisaatorisesti IL pyrki kaikessa toiminnassaan puoluepoliittiseen monipuolisuuteen, mikä johti saamattomuuteen. Jälkikäteen eduskuntatalon hylkääminen 15 vuoden takia näyttää huvittavalta, kun minkäänlaista muistomerkkiä ei saatu pystyyn. Sen sijaan Stadion-säätiö oli vahvasti von Frenckellin johdossa. Tavoite oli selkeä ja siihen myös päästiin.

Stadion rakennetaan

Stadionin sijoittamisesta Eläintarhan alueelle päätettiin Stadion-säätiössä 27.1.1928 ja Helsingin kaupunginvaltuustossa 18.9.1929. Alueen suunnittelusta järjestettiin kilpailu seuraavana keväänä. Rakennusten lisäksi ongelmia aiheuttivat liikennejärjestelyt. Alueella vallitsi alunperin Saarisen asemakaava, joka sisälsi kaupungin pääkadun rautatien vieressä. Kilpailuun osallistui 28 luonnosta.³⁷

Kilpailun voitti O. J. Enroth, jonka työssä stadion oli sijoitettu itäisten kallioiden päälle. Mutta tämäkin kilpailu osoittautui turhaksi, kun kalliomaasto todettiin liian kalliiksi. Jo 8.9.1930 säätiön hallitus hylkäsi suunnitelman liian tuulisena ja 4.12.1930 edustajisto äänesti tuloksen nurin äänin 18-11. Vuoden kuluttua SVUL:n urheiluneuvoja Hugo Lahtinen todisti säätiön edustajistolle, että pelkästään stadion rakentamiskustannukset kohoaisivat huomattaviksi eikä silti päästäisi urheilullisesti tyydyttäviin tuloksiin. Toiseksi sadeveden poisjuoksuttamisesta koituisi ongelmia. Tulevien suunnittelukilpailujen alue rajattiin koko Eläintarhasta Kaupungin puutarhan läntiseen alaan.³⁸ Aalto sijoitti stadionin miltei nykyiselle paikalle, mutta kuten mainittua kilpailun tulokset mitätöitiin.

Varsinainen suunnittelukilpailu pystyttiin järjestämään vasta vuonna 1932. Myöhästyminen johtui Arkkitehtiliiton esitettyä

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle

*Stadionin torni.
(Suomen Urheilu-
arkisto)*

utta paikkaa Ruskeasuolta. Huhtikuuhun 1933 mennessä kilpailuun tuli 28 luonnosta, joista ei kuitenkaan voitu palkita yhtäkään. Sen sijaan 12 työtä, jotka olivat sijoittuneet ensimmäiseen ja toiseen luokkaan, valittiin toiseen kilpailuun saman vuoden syksyllä. Tällöin voittajaksi nousi Yrjö Lindegrénin ja Toivo Jäntin "1500". Kun vielä saman kaksikon "but fighting well"

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle

sijoittui kolmanneksi, heidän valintansa lopullisen työn arkkitehdeiksi oli selvä.³⁹

Alvar ja Aino Aallon työtä "456" ensimmäisessä kilpailussa kehuuttiin sijoitukseltaan kukkuloiden välisessä laaksossa, mutta "korkea asema ja valtava kolosseumtyyppi riitelevät ympäristön luonnetta vastaan". Toiseen kilpailuun Alvar Aalto teki yksin työn "Terra", mutta lyhyen ajan ja rajoitusten takia kilpailun työt eivät eronneet yhtäältä tekijöiden edellisistä ja toisaalta entistä vähemmän muiden töistä. Niin Aaltojen kuin muidenkin töissä ei ollut mahdollista käyttää hyväkseen ympäröivää luontoa, kuten Cronstedt, Schultz & Rönholm -suunnitelmassa. Kilpailuohjelman vaatimukset rakennukseen sijoitettavista harjoittelupaikoista yms. estivät sen.

Rakennustyöt aloitettiin raivauksilla 12.2.1934 ja varsinaiseen asiaan päästiin myöhemmin samana keväänä. Kahden vuoden kuluttua päästiin rakentamaan maanpinnan yläpuolisia osia ja vihkiäiset pidettiin kesäkuussa 1938.⁴⁰

Stadionilla on kilpailtu olympiakisojen lisäksi niin yleisurheilun, jääpalloilun, luistelun kuin ammattinyrkkeilyn maailmanmestaruudesta. Se on ollut myös useiden poliittisten järjestöjen vuosijuhlien näyttämönä, puhumattakaan urheilujärjestöistä. Vasta viime vuosikymmeninä siellä on ryhdytty järjestämään viihdetapahutuksia. Kun aikoinaan puhuttiin kansallisesta tai urheilun pyhäöstä, voidaan tänään sanoa niiden molempien maallistuneen.

Aallon IL:lle suunnittelemassa stadionissa päämielenkiinto ei ollut urheilullisissa seikoissa. Näillä lähteillä ei ole mahdollista sanoa, miten pitkälle Aalto piirsi suorituspaikkoja. Kun ottaa huomioon, että Eläintarhan itäinen kukkula jouduttiin hylkäämään liian tuulisena, huomaa helposti Tähtitorninmäen sopimattomuuden urheiluun. Lisäksi sen kustannukset olisivat kohonneet (luultavasti, samoin kuin Säätytalon kohdalla, kaksinkertaistuneet), mutta silloinhan elettiin taloudellisen nousun kautta. Tämän stadionin tuli kuvata itsenäisyyden mahtavuutta ja pysyvyyttä.

Toisaalta on huomattava, ettei Aalto kannattanut Eläintarhassa mainittua kukkulaa vaan sen rinnettä ja yritti epätoivoisesti muutamien muun kanssa sovittaa vaadittuja tiloja aitioiden alle. Tässä tapauksessa urheilulliset ja taloudelliset seikat ajoivat arkkitehtonisten yli. Tietenkin voi halutessaan nähdä Aallon siirty-

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle

neen näiden viiden vuoden aikana enemmän funktionaaliseen suuntaan, mutta oletettavammin syynä on itse funktion muuttuminen.

Lähdeviitteet

- 1 Alkuperäislähteinä on käytetty Kansallisarkistossa säilytettäviä I:in itsenäisyyshuistomerkittoimikunnan pöytäkirjoja 1925–1929 sekä Stadion-säätiön arkistoa Suomen Urheilun keskusarkistossa. Näitä lähteitä ei ole tarkennettu viitein vaan ainoastaan mainittu tekstissä. Aikakauslehtien "Arkkitehti" ja "Itsenäinen Suomi" artikkelit on mainittu viiteissä. Edellisestä on tutkittu vain kilpailun aika 1925–1929, jälkimmäisestä koko sotien välinen aika, jonka tutkin pro graduuni keväällä 2000 ja josta tämä artikkeli sai alkunsa. Aiemassa kirjallisuudessa on asiankuuluvat maininnat mutta kuitenkin (rakentamattoman) stadionin mentävä aukko. Taidehistorian osalta FM Tuomas Myrén on tarkastanut tekstin sekä kommentteillaan muutenkin vaikuttanut ratkaisevasti artikkelin syntyyn ja sisältöön. Kiitollisuuttani en voi sanoa ilmaista, joten turha edes yrittää.
- 2 IS 1926:1, 2–3 "Suuntavivoja".
- 3 Esim. IS 1926:2, 33 V.V.: "Itsenäisyyden patsas Senaatintorille - Aleksanteri I:in patsas Erottajalle!" ja IS 1926:3, 46–48 Spectator: "Itsenäisyyshuistomerkin paikkakysymys sanomalehdistön huomion esineenä".
- 4 IS 1927:4, 73–75 "Itsenäisyyden huistomerkin pystyttäminen".
- 5 IS 1933:12, 181 "Tähtitornivuoren lippujuhla".
- 6 Sirpa Häila: Suomalaisuutta rakentamassa. Arkkitehti Sebastian Gripenberg kulttuurifennomanian lipunkantajana. SHS Helsinki 1998, 30–35, 109–110.
- 7 Häila 1998, 98–111.
- 8 Marika Hausen, Kirmo Mikkola, Anna-Lisa Amberg, Tytti Valto: Eliel Saarinen. Suomen aika. Otava Keuruu 1990, 178–180.
- 9 IS 1927:10, 157–159 "Itsenäisyyden huistomerkki".
- 10 IS 1927:10, emä.
- 11 Tästä esimerkkinä vain pakina IS 1929:2, 28–30 Esko Iiläinen: "Kurkistajan kuulumisia. Poliittiselta areenalta".
- 12 Schildt, Göran: Nykyaika. Alvar Aallon tutustuminen funktionalismiin. Otava Keuruu 1985, 191–193.
- 13 Aalto, Alvar: "Itsenäisyyden huistomerkki – Stadion", Uusi Suomi 25.11.1927. Artikkelit on julkaistu myös teoksessa Schildt, Göran (toim.): Näin puhui Alvar Aalto. Otava Keuruu 1997, 64–66.
- 14 Schildt 1997, 17–19.
- 15 Schildt 1985, 193.
- 16 IS 1928:1, 13 "Itsenäisyyden huistomerkki ja Arkkitehtiliitto".
- 17 Arkkitehti 1928:8, 27 "Keskustelua. Itsenäisyyshuistomerkkikilpailu".
- 18 Myös IS 1928:1, 13 "Itsenäisyyden huistomerkki ja Arkkitehtiliitto".
- 19 IS 1929:2, 15–17 "Itsenäisyyden huistomerkki ja stadion".

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
huistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle

- 20 IS 1929:2, 15–17 ema.
- 21 Nygrén, Helge: Helsingin olympiastadion. Stadion-säätiö 1927–1977. Stadionrakennus 1938-1978. Stadion-säätiö Helsinki 1978, 40.
- 22 Arkkitehti 1928:12, 191–192 "Itsenäisyysmuistomerkkipailu".
- 23 Nygrén 1978, 10–11.
- 24 Nygrén 1978, 11–21.
- 25 Arkkitehti 1926:8, 141–142, (-147, 154) "Ehdotus stadioniksi Helsinkiin". Nygrén 1978, 12-13.
- 26 IS 1934:10, 218–219, 222 "Stadion itsenäisyyden muistomerkkinä?".
- 27 IS 1934:10, ema., IS 1934:10, 220–221 Jussi Vikainen: "Rooman marmoristadion".
- 28 US 25.11.1927.
- 29 Siukonen, Markku-Ahonen, Matti-Pulakka, Martti: Suuri Olympiateos 8. Olympialaista taustatietoa. Barcelona 1992. Sportti kustannus Jyväskylä 1992, 78.
- 30 IS 1934:10, 218–219, 222 "Stadion itsenäisyyden muistomerkkinä?".
- 31 IS 1929:2, 15–17 "Itsenäisyyden muistomerkki ja stadion", IS 1934:10, 218–219, 222 "Stadion itsenäisyyden muistomerkkinä?".
- 32 IS 1937:12, 351–353 Martti Jukola: "Suomen urheilun kehitys itsenäisyyden aikana".
- 33 IS 1932:1 "Itsenäisyyden liiton Toimintakertomus vuodelta 1931 ja jäsenluettelo".
- 34 IS 1935:2 "Itsenäisyyden liiton vuoden 1934 toimintakertomus".
- 35 IS 1936:1, 21–25 "Itsenäisyyden Liiton vuoden 1935 toimintakertomus".
- 36 IS 1937:9, 257 "Mitali Suomen vapauttamisen 20-vuotismuistoksi".
- 37 Nygrén 1978, 22–24.
- 38 Myös Nygrén 1978, 25.
- 39 Nygrén 1978, 30–33.
- 40 Nygrén 1978, 48–49.

Pauli Heikkilä

Alvar Aallon
itsenäisyyden
muistomerkki –
stadion Tähtitornin-
mäelle